

KNYGA APIE RYTINIŲ SLAVŲ KALBŲ SUSIDARYMĄ

Ф. М. Ф и л и н н, Образование языка восточных славян, Москва—Ленинград, 1962. 294р.

Nors F. Filino knyga¹ yra skirta slavų, ypač rytinių, kalbų istorijos etapams nušviesti, tačiau joje daug kur liečiamos ir baltų kalbos. Slavų prokalbės susiformavimo klausimas yra glaudžiai susijęs su baltų ir slavų kalbų seniausių santykių problema. Dėl to baltų-slavų kalbų kontaktams F. Filinas skiria daugiau vietos (p. 123—130).

Visiems žinoma, kad baltų kalbos yra artimiausios slavų kalboms. F. Filinas nurodo, kad to artimumo (šituo žodžiu jis, matyti, vadina specifines baltų ir slavų kalbų bendrybes, t. y. tokias bendrybes, kurios svetimos kitoms ide. kalbų grupėms) atsiradimo ir pobūdžio klausimu yra iškelta diametraliai priešingų hipotezių. Tokie dideli nuomonių skirtumai, jo supratimu, yra dėl to, kad kalbotyra kol kas dar neturi objektyvaus kriterijaus kalbų giminiškumo laipsniui nustatyti. Todėl, aiškinant lingvogenetinius santykius, gali būti ir subjektyvizmo. Ypač pabrėžtina ta F. Filino mintis, kad tokio objektyvaus kriterijaus nesama dėl dviejų priežasčių: pirma, lyginamieji reiškiniai, kaip kalbinės sistemos elementai, dar nėra gerai ištirti; antra, nežinoma reiškinų reliatyvinė chronologija.

F. Filinas kategoriškai nusistatęs prieš baltų-slavų prokalbės koncepciją, kuri, jo nuomone, neturi tvirto mokslinio pagrindo. Pamokantis, jo manymu, yra tas faktas, kad šios koncepcijos šalininkai negali rekonstruoti baltų-slavų prokalbės; tyrinėjimo praktikoje jie išsiverčia su slavų ir indoeuropiečių prokalbėmis.

F. Filinas yra teisus, sakydamas, kad baltų-slavų prokalbės hipotezės šalininkų teoriniams išvedžiojimams yra būdingas tendencingumas, parenkant ir aiškinant faktus, apriorizmas ir antiistorizmas. Tokio antiistorizmo ir nesiskaitymo su reiškinų chronologija pavyzdžiu jis nurodo V. Georgijjevo ginamą teiginį, kad lietuvių kalba, kuriai būdingas fonetikos ir morfologijos konservatyvumas, beveik galinti atstoti raštų neužfiksuotą bendrąją slavų prokalbę. Minėti baltų-slavų prokalbės hipotezės šalininkų metodo trūkumai ypač aiškiai matyti iš to, kad jie niekaip negali sutarti dėl prokalbės egzistavimo ir suskilimo laiko. Prancūzų slavistas A. Vajanas mano, kad Tacito ir Ptolomėjaus laikais baltai ir slavai dar kalbėję viena kalba, kuri suskilusi pirmaisiais mūsų eros amžiais, kai baltus-slavus užplūdo germanų gentys (gotai ir hepidai). J. Safarevičius spėja, kad baltų-slavų prokalbės skilimą sukėlęs iranėnų genčių antplūdis (skitai — nuo VII a. pr. m. e., sarmatai — III—IV a. pr. m. e.). T. Ler-Splavinskis baltų-slavų prokalbės suskilimą nukelia į žilą senovę, maždaug į 1500—1300 m. pr. m. e. V. Georgijjevas tvirtina, kad baltų-slavų prokalbė egzistavusi III tūkst. pr. m. e. ir suskilusi jau II tūkst. pr. m. e. pradžioje.

¹ Lietuvių kalbinėje literatūroje apie ją jau buvo rašyta, žr. K. Korsakas, Lyginamoji kalbotyra ir tarybinės lietuvių filologijos uždaviniai, „Lietuvių kalbotyros klausimai“, t. 6, Vilnius, p. 5—20.

F. Filinas nepitaria ir priešingam požiūriui, daugiausia ginamam A. Zeno, kad baltų ir slavų kalbos iš ide. kalbinio bendrumo išsiskyrusios nepriklausomai nuo viena antros ir kad glaudesnio kontakto tarp jų nė nebuve.

Paties F. Filino požiūris į seniausius baltų ir slavų santykius nėra naujas. Autorius mano, kad dar ide. kalbinio bendrumo rėmuose susiformavusi grupė dialektų, kuriais kalbėjusieji turėję gana glaudų ir ilgalaikį kontaktą. Giminiški dialektai, nebūdami izoliuoti nuo kitų ide. dialektų, praturtėję ypatingais naujadarais ir turėję daug bendrų pakitimų. Sitoje ide. dialektų grupėje buvę protobaltų ir protoslavų kalbų protėviai. Iširus ide. kalbiniam bendrumui, išsiskyrusios protobaltų ir protoslavų kalbos, kurių sistemos, nebūdamos tapatingos, pasilikusios panašios ligi mūsų dienų. Iš to F. Filinas daro išvadą, kad baltų ir slavų kalbų kontaktas su mažomis pertraukomis egzistavęs per visą tų kalbų istoriją, nes, priešingu atveju, jos būtų turėjusios netekti ir savo kalbinio bendrumo (resp. baltoslaviškųjų inovacijų). Tokia senųjų baltų ir slavų kalbinių santykių koncepcija, mūsų manymu, yra paprasta ir suprantama; ji pakankamai paaiškina izoglosių, kertančių baltų ir slavų kalbų arealą, atsiradimą.

Ginčytinas F. Filino teiginys, kad baltų ir slavų kalbų artimumas (resp. baltoslaviškosios inovacijos) rodo glaudų kontaktą tarp senųjų baltų ir slavų paskutiniaisiais senosios eros ir pirmaisiais mūsų eros amžiais, nes esą per daug akivaizdūs fonetikos, morfologijos ir leksikos tų kalbų naujadarai. Atrodo, kad tie naujadarai būtų išlikę iki mūsų dienų ir tuo atveju, jeigu erų sandūros metu kontaktas tarp baltų ir slavų kalbų būtų visiškai nutrūkęs, nes baltoslaviškosios inovacijos, bent pagal savo atsiradimo impulsą, yra, matyti, daug ankstesnių epochų padariniai. Teiginio apie glaudžius baltų ir slavų kalbų kontaktus erų sandūroje F. Filinui prireikė tam, kad, juo pasiremdamas, jis galėtų nustatyti slavų protėvynę. Kad Pripetės upės baseinas iš tikrųjų galėjo būti baltų ir slavų genčių aktyvių kontaktų rajonas, prieš prasidedant slavų ekspansijai į šiaurę ir šiaurės rytus, rodo ten randama baltų ir slavų toponomija.

Kaip teigiamą bruožą reikia nurodyti autoriaus kriticizmą. Tačiau kartais jis virsta neigimu. Štai, pateikęs etnonimo *slověue* kilmės hipotezes, autorius neranda nė vienos patikimos ir atmeta visas, tuo tarpu pats to dalyko nesiima aiškinti. Mūsų nuomone, autorius veikiausiai klysta, tvirtindamas, kad „*slověne* kildinimas iš *Slova* arba iš kokio kito panašaus vietos pavadinimo yra apriorinis ir neįrodomas“ (p. 56). *Slověne* daryba iš *Slova* (plg. polabų *Zlowe*, vok. *Schlawe*, kašubų *Slow-no*) slavų derivacijos požiūriu yra visai galima, plg. *poliane*: *pole*, *gorožane*: *gorod*, *seliane*: *selo*². Tokį darybinį tipą turi ir artimiausios slavų kalbų giminaitės — baltų kalbos. Baltų kalbų analogijos gali šiek tiek paaiškinti ir minėto slaviškojo etnonimo kilmę. Lietuvių kalboje priesaga *-ėnas* gana plačiai vartojama vietos gyventojų kilmei žymėti, pvz., žmo-

² Plg. K. Būga, Rinktiniai raštai, III, Vilnius, 1961, p. 714.

nes, gyvenančius prie upių *Gāmė* ir *Nōtė* pradėta vadinti *gamėnais* ir *notėnais*. Iš tų bendrinių vardų vėliau atsirado ir tikriniai vardai: *Gamėnai*, *Notėnai*³. Įdomu tai, kad slavų toponimas *Slova* turi atitikmenį baltų kalbose, plg. liet. *Šlavė* (Sventosios kairysis intakas; Anykščiai, Šlavėnų k.). Kaip *Šlavės* pakrančių gyventojai buvo vadinami *šlavėnais* (iš čia vėliau kaimo vardas *Šlavėnai*), taip lygiai ir *Slovos* gyventojai galėjo būti vadinami *slov-ėne*⁴. Beje, lietuvių toponimijoje šaknis **k'loy-|*k'leu-* gana paplitusi⁵.

Sunku patikėti ir F. Filino teiginiu, kad etnonimas *antai* kilęs iš tiurkų kalbų (p. 61). Be to, vargu ar galima autoriui pritarti, kad slavų-indų-iranėnų kontaktai, davę nemaža toms kalboms bendrų izoglosių, prasidėjo tik nuo I tūkst. pr. m. e. vidurio, kai į Pietų Rusijos stepes atsikraustė skitai ir sarmatai (p. 139). Mums atrodo, kad tie kontaktai gali būti daug senesni. Priešingu atveju, bendros tų kalbų izoglosės būtų nesiekusios senosios indų kalbos arealo.

Atskiri knygoje duoti teiginiai yra jau pasenę, naujesnių tyrinėjimų atmesti, pavyzdžiui, kuršių laikymas Pabaltijo finų gentimi⁶ (p. 130), tvirtinimas, kad betarpiški baltų-iranėnų kalbiniai ryšiai esą nepastebimi⁷ (p. 142).

Nurodysime ir vieną kitą nedidelį netikslumą, pasitaikantį baltų (daugiausia lietuvių) medžiagoje. Autorius žodį *krėvs* (p. 62) laiko lietuvišku. Tačiau, mūsų turimais duomenimis, tokios to žodžio formos neturi nei lietuviai, nei latviai. Latvių kalboje yra tiktai *krievs* „rusas“. K. Būga rusams vadinti yra vartojęs žodžius *krēvis*, *kriēvas*. Formos *krēvis* „rusas“ ir *kriēviai* „rytinių slavų gentys“ yra žinomos iš S. Daukanto raštų ir tikriausiai yra jo naujadarai⁸. Lietuvių kalbai nė viena iš minėtų formų nepažįstama, dėl to geriau jomis ir nesiremti.

Kai kuriuos skolinius F. Filinas laiko senais lietuviškais (baltiškais) žodžiais. Štai žiupsnelis tokios rūšies pavyzdžių:

Liet. *advos*, *adva* „kaum“ (p. 198) yra slavizmas, plg. rus. *odva*, baltar. *odva* (lygiai kaip *ledva* iš rus. *ledva*, lenk. *ledwo*).

³ Plg. Pr. Skardžius, Lietuvių kalbos žodžių daryba, Vilnius, 1943, p. 238; Ю. Бальчиконис, Названия литовских населенных пунктов от названий рек и озер, „Lingua Poznaniensis“, t. 7, Poznań, 1959, p. 248 tt.

⁴ Plg. J. Otrębski, Die Herkunft der Bezeichnung *slověne* „Lingua Poznaniensis“, t. 7, p. 263 tt.

⁵ Plg. Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas, Vilnius, 1963, p. 166 tt.

⁶ Apie kuršių, kaip baltų, kalbą žr. J. Endzelin, Über die Nationalität und Sprache der Kuren, „Finnischugrische Forschungen“, t. 12, 1912, p. 59–72; Zu den kurischen Bestandteilen des Lettischen, „Indogermanische Forschungen“, t. 33, 1913, p. 96–104; V. Kiparsky, Die Kurenfrage, „Annales Academiae Scientiarum Fennicae“, t. 42, 1939; K. Būga, Lietuvių kalbos žodynas, Kaunas, 1924, p. LXXXIX–CXXXIII (=K. Būga, Rinktiniai raštai, III, Vilnius, 1961, p. 156–251 su to klausimo literatūra); E. Fraenkel, Die baltischen Sprachen, Heidelberg, 1950, p. 60–62.

⁷ Apie baltų-iranėnų kalbų kontaktus žr. В. Н. Топоров, О. Н. Трубачев, Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья, Москва, 1962, p. 231 ir ten nurodytą literatūrą.

⁸ Plg. Lietuvių kalbos žodynas, VI, Vilnius, 1962, p. 558, 576.

Liet. *bõgnas* (p. 122) *bognà, bagnà, bagmà* „Moor, Sumpf“ taip pat yra slavizmas, plg. sl. **bagnò*.

Liet. **aornas* (p. 145) greičiausiai korektūros klaida vietoj *(j)õvaras, (j)óvaras* (s. liet. *jāvaras, jāvoras*) „Platane, Schwarzpappel“, kuris yra germanizmas (plg. s. vok. aukšt. *āhorn*), atėjęs per slavus (plg. baltar. *javor* ir lenk. *jawor* „Ahorn“)⁹.

Liet. *kařstas, keřstas, karřstas* „Sarg“ (p. 172) per slavų kalbas (plg. rus. *korsta, kerstá*, baltar. *korsta*) atėjo iš ugrų-finų kalbų (plg. est. *kirst* ir suom. *kirstu* „Kasten“).

Liet. *kárpa, kárpė, kárpis, karpas* „Cyprinus carpio“ (p. 116) greičiausiai yra slavizmai (plg. lenk. *karp* „Karpfen“).

Liet. *midùs* (p. 93) „Met, Honigwein“ laikytinas germanizmu (plg. got. **midus*, s. vok. aukšt. *metu*) greta baltiškojo *medùs*.

Pasitaiko netiksliai užrašytų ir sukirčiuotų lietuvių kalbos žodžių: *túksantis, trýdėšimtys* (p. 38), *miėsa*¹⁰ (p. 93), *mùsos* (p. 102), *spiáu* (p. 105), *taũkas, káući* (p. 107), *zirnìs* (p. 113), *kumėlė* (p. 114). Rašytina ir kirčiuotina: *tákstantis, trýs dėšimtys* arba *trisdešimt, mėsà* (acc. sg. *mėsq*), *mùsos* (gen. pl. *musų*) arba *mūsas, mūsai, mūsai, spiáuju, táukas, káući, žirnìs, kumėlė*. Tam tikrais atvejais reikėtų moderninti pateiktų lietuvių kalbos pavyzdžių rašybą, sakysim, vietoj *aszwa, š* (p. 93) rašytina *ašvà, šuõ*. Taip pat, rodos, neturime teisės prūsų kalbos žuvies vardą *suckis* (Elbingo žodynėlis, 560) skaityti *žūkis* (p. 133).

Kalbamasis F. Filino darbas duoda aiškų slavų prokalbės susidarymo, raidos, skilimo ir atskirų slavų (rytinių) kalbų atsiradimo vaizdą. Taip pat jis nušviečia priešistorinius slavų kalbų santykius su kitais kalbiniais (pvz., baltų) vienetais. F. Filino knyga, parašyta populiariai, yra prieinama ne vien specialistui skaitytojui. Apie panašų veikalą, kuriame būtų populiariai nušviečiami baltų kalbų istorijos etapai, lietuvių kalbos kilmė ir raida, jos santykiai su kitomis kalbomis, vertėtų pagalvoti ir lietuvių kalbotyros darbuotojams.

S. Karaliūnas

⁹ Plg. E. Fraenkel, Litauisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg-Göttingen, p. 195.

¹⁰ Žr. K. Būga, Rinktiniai raštai, II, Vilnius, 1959, p. 710.